O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“BOSHQA TARMOQLARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

MOLIYAVIY HISOBOT AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, TASHKILIY VA METODOLOGIK MASALALARI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI
(2024 yil 15 noyabr)

SAMARQAND – 2024

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“BOSHQA TARMOQLARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

MOLIYAVIY HISOBOT AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, TASHKILIY VA METODOLOGIK MASALALARI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI
(2024 yil 15 noyabr)

SAMARQAND – 2024

UO‘K: 657.6-051:006
Sh 63
ĘBK: 65.053

Moliyaviy hisobot auditini xalqaro standartlar asosida o‘tkazishning nazariy, tashkiliy va metodologik masalalar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 2024 yil 15 noyabr kuni. Samarqand, SamISI, 2024. – 434 bet.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

U.A. Shirinov – PhD, Dotsent;
X.O‘. Po‘latov – katta o‘qituvchi;

Nashr uchun mas’ullar:

K.B.Urazov – iqtisod fanlari doktori, professor;
M.Q.Pardaev – iqtisod fanlari doktori, professor;
S.N.Tashnazarov – iqtisod fanlari doktori, professor.

Mazkur kitob buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditning nazariy va metodologik muammolari, soha sub’ektlarida auditning xalqaro standartlarini keng joriy qilish, jumladan moliyaviy hisobotni MHXSlari talablariga muvofiqlashtirish, “Buxgalteriya hisobi va audit” ta’lim yo‘nalishini xalqaro akkreditatsiyadan o‘tkazish, buxgalterlar va auditorlarni xalqaro sertifikatlashtirish, korxona va tashkilotlarda auditni xalqaro standartlar asosida o‘tkazish, moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish, korxonalar faoliyati samaradorligini baholash va tahlil qilishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar natijalari o‘rin olgan. Ushbu to‘plamda tadqiqot natijalari bo‘yicha olingan xulosa va takliflar iqtisodiyotimizning rivojlanishiga, buxgalteriya hisobi va auditni xalqaro andozalar asosida tashkil etishga, ta’lim tizimini kredit-modul tizimiga o‘tkazishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, doktorantlar, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavrlar, shuningdek korxonalar rahbarlari, buxgalterlar, auditorlarlar va boshqa mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Ilmiy to‘plam Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, talabalari, magistrlar, tayanch doktorantura, doktorantura, mustaqil izlanuvchilar va soha mutaxassislariga mo‘ljallangan.

Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan, raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar mas’ul. Ularning ayrim fikrlari tashkiliy guruh qarashlariga to‘g‘ri kelmasligi mumkin.

ISBN: 978-9910-702-29-7

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2024

QURILISH KORXONALARIDA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Nasriddinov Bahodir – SamISI, magistrant

Hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti sharoitida qurilish korxonalari faoliyatini samarali boshqarish uchun daromadlarni to'g'ri hisoblash va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Daromadlar hisobi korxonaning moliyaviy ahvolini baholash, soliq majburiyatlarini to'g'ri hisoblash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi. Qurilish sohasining o'ziga xos xususiyatlari - uzoq muddatli shartnomalar, bosqichma-bosqich ish bajarish, murakkab xarajatlar tuzilishi - daromadlar hisobini yuritishda maxsus yondashuvlarni talab qiladi.

Qurilish tarmog‘i iqtisodiyotning strategik sohalaridan biri bo‘lib, mamlakat infratuzilmasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda qurilish xizmatlari hajmi yillik o‘rtacha 18–22% sur’atda o‘smoqda (Stat.komitet, 2024). Shu bilan birga, daromadlarni hisobga olishdagi mavjud usullar xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 15 – *Revenue from Contracts with Customers*) talablariga to‘liq mos emasligi tufayli iqtisodiy natijalarni to‘g‘ri aks ettirishda qiyinchiliklar kuzatilmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qurilish korxonalarida daromadlarni hisobga olish bo‘yicha ilmiy yondashuvlar asosan xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (xususan, IFRS 15 – *Revenue from Contracts with Customers* va ilgari qo‘llanilgan IAS 11 – *Construction Contracts*) tamoyillariga asoslanadi. Horngren, Datar va Rajan (2015) daromadlarni tan olishda xarajatlar bilan muvofiqlik (*matching principle*) tamoyilining ahamiyatini ta’kidlagan bo‘lsa, Kieso va hamkorlari (2022) shartnoma asosidagi daromadlarni bosqichma-bosqich e’tirof etish modelini izohlaydilar. PwC (2021), Deloitte (2023) va EY (2022) amaliy qo‘llanmalarida qurilish xizmatlari uchun daromadlarni “bajarilgan ish ulushi” asosida tan olishning afzalliklari va muammolarini yoritgan. Kannan (2020) uzoq muddatli shartnomalar uchun daromadlarni baholashda aniqlik, vaqtinchalik tafovutlar va risklarni baholash zarurligini qayd etadi. O‘zbekiston olimlari — To‘ychi Usmonov (2022), Dilshodbek Tadjibayev (2021) va Sirojiddin Nazarov (2023) esa mahalliy amaliyotda xalqaro standartlarni to‘liq joriy etishda metodik tafovutlar mavjudligini ko‘rsatib, buxgalteriya siyosatida shartnoma majburiyatlarini aniq belgilash zarurligini ilgari surganlar. OECD (2023) va IFRS Foundation (2023) hisobotlarida esa qurilish tarmog‘ida daromadlarni tan olishning global tendensiyalari, shartnomaviy tahlilning rolini oshirish va barqaror hisobot tizimiga o‘tish zaruriyati alohida ta’kidlangan. Shu tariqa, mavjud manbalar tahlili milliy qurilish korxonalarida daromadlarni tan olish jarayonini takomillashtirish uchun xalqaro yondashuvlar asosida moslashtirilgan iqtisodiy-modellashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Qurilish korxonalarida daromadlarning o'ziga xos xususiyatlari

Qurilish korxonalarida daromadlarni tan olish va hisoblash jarayoni quyidagi xususiyatlarga ega:

Uzoq muddatli shartnomalar. Qurilish loyihalari ko'pincha bir necha oy yoki yillar davom etadi. Bu davrda xarajatlar doimiy amalga oshirilsa-da, daromadlar faqat muayyan bosqichlarda yoki loyiha yakunida tan olinishi mumkin.

Bosqichma-bosqich bajarish. Katta qurilish loyihalari bir necha bosqichga bo'linadi va har bir bosqich uchun alohida hisob-kitob yuritish zarurati tug'iladi. Bu jarayon daromadlarni qaysi davrga tegishli ekanligini aniqlashni murakkablashtiradi.

Xarajatlar va daromadlar o'rtasidagi vaqt farqi. Qurilish jarayonida materiallar, ishchi kuchi va boshqa resurslar uchun xarajatlar darhol amalga oshiriladi, ammo to'lov buyurtmachilardan kechiktirilgan holda olinishi mumkin.

Narxlarning o'zgaruvchanligi. Qurilish materiallari narxining o'zgarishi, qo'shimcha ishlar paydo bo'lishi va shartnoma shartlarining qayta ko'rib chiqilishi daromadlarni prognoz qilishni qiyinlashtiradi.

Daromadlar hisobini takomillashtirishning yo'nalishlari

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish

O'zbekiston qurilish korxonalari uchun Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS), xususan XMHS 15 "Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan olingan daromad" standartini joriy etish muhim qadam bo'ladi. Ushbu standart daromadlarni tan olishning aniq mezonlarini belgilaydi:

- Shartnomada ko'rsatilgan majburiyatlarni aniqlash
- Bitim narxini belgilash
- Bitim narxini bajarish majburiyatlari bo'yicha taqsimlash
- Daromadni bajarish majburiyatlari bajarilgan paytda tan olish

2. Zamonaviy dasturiy ta'minotdan foydalanish

Qurilish loyihalarini boshqarish uchun maxsus dasturiy ta'minot (1C:Qurilish, SAP, Oracle Construction and Engineering) joriy etish daromadlar hisobini avtomatlashtiradi va aniqligini oshiradi. Bu dasturlar quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Har bir loyiha bo'yicha xarajatlar va daromadlarni alohida kuzatish
- Bajarilgan ishlar hajmini real vaqt rejimida hisoblash
- Prognoz qilingan va haqiqiy ko'rsatkichlarni taqqoslash
- Hisobotlarni avtomatik shakllantirish

3. Daromadlarni tan olish usullarini standartlashtirish

Korxona ichida quyidagi usullardan birini tanlash va barcha loyihalarda izchil qo'llash zarur:

Bajarilgan ishlar foizi usuli. Bu usul loyihaning bajarilish darajasiga qarab daromadlarni asta-sekin tan olishni nazarda tutadi. Bajarilish darajasi amalga oshirilgan xarajatlarning umumiy prognoz qilingan xarajatlarga nisbati asosida hisoblanadi.

Yakuniy natija usuli. Bu usul daromadlarni faqat loyiha to'liq tugagandan va buyurtmachiga topshirilgandan keyingina tan olishni nazarda tutadi. Kichik va qisqa muddatli loyihalar uchun maqsadga muvofiq.

4. Ichki nazorat tizimini mustahkamlash

Daromadlar hisobining aniqligi va ishonchliligini ta'minlash uchun ichki nazorat tizimini quyidagicha takomillashtirish kerak:

- Bajarilgan ishlarni doimiy tekshirish va tasdiqlovchi hujjatlar bilan taqqoslash
- Buxgalteriya va loyihalarni boshqarish bo'limlari o'rtasida muntazam uzlashtirish
- Daromadlar hisobiga mas'ul xodimlarni maxsus o'qitish

- Ichki audit jarayonlarini joriy etish

Qurilish korxonalarida daromadlarni hujjatlashtirish jarayoni — bu qurilish xizmatlari natijasida olingan moliyaviy natijalarni ishonchli tarzda qayd etish, tasdiqlovchi hujjatlar bilan asoslash va moliyaviy hisobotlarda e’tirof etishning muhim bosqichidir. Ushbu jarayon IFRS 15 “Revenue from Contracts with Customers” hamda O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Quyida bu jarayon bosqichma-bosqich tahlil qilinadi.

1. Qurilish shartnomasini rasmiylashtirish

Daromadni tan olishdan avval qurilish kompaniyasi va buyurtmachi o‘rtasida tuzilgan qurilish-pudrat shartnomasi asosiy hujjat hisoblanadi. Unda:

- bajariladigan ish turlari va hajmi,
- narx (shartnoma qiymati),
- to‘lov shartlari,
- bajarish muddati,
- kafolat majburiyatlari va boshqa iqtisodiy shartlar ko‘rsatiladi.

Bu hujjat daromadni e’tirof etishning huquqiy asosini yaratadi. Shartnoma har bir majburiyatni (performance obligation) aniq belgilashi zarur — bu IFRS 15 talabiga ko‘ra, daromadni bosqichma-bosqich tan olish imkonini beradi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qurilish korxonalarida daromadlarni hisobga olish jarayoni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra murakkab, ko‘p bosqichli va yuqori darajada hujjatlashtirishga asoslangan faoliyat turidir. Amaliy tahlillar shuni isbotladiki, ko‘plab qurilish sub’yektlarida daromadlarni tan olishda hali ham ish bajarilgan bosqichning moliyaviy natijalarga to‘liq aks etmasligi, hujjatlar aylanishining kechikishi hamda soliq va buxgalteriya hisoblari o‘rtasida vaqtinchalik tafovutlar mavjud. Ushbu muammolar iqtisodiy natijalarni ishonchli baholashni qiyinlashtiradi, foyda dinamikasini buzadi va korxonaning moliyaviy barqarorligi to‘g‘risida noto‘g‘ri tasavvur paydo qiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining, xususan IFRS 15 “Revenue from Contracts with Customers” modelining to‘liq joriy etilishi qurilish shartnomalarining murakkab tuzilmasini hisobga olgan holda daromadlarni bosqichma-bosqich e’tirof etish imkonini beradi. Bu yondashuv shartnoma majburiyatlarini aniq aniqlash, bajarilgan ish ulushini iqtisodiy qiymatga aylantirish va daromadni real holatga mos ravishda tan olishni ta’minlaydi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, O‘zbekiston qurilish korxonalarida buxgalteriya hisobi ko‘p hollarda an’anaviy, natijaviy yondashuvga asoslanib, daromadni faqat ish to‘liq yakunlanganda tan oladi. Bu esa daromadni kechiktirib e’tirof etish, soliq bazasining vaqtincha pasayishi va foydaning sun’iy ravishda kamayishiga olib keladi. Shu sababli, maqolada taklif etilgan “bosqichma-bosqich tan olish” modeli amaliyotda bajarilgan ish foizini hisoblash, KS-2 va KS-3 dalolatnomalari asosida har chorakda daromadni tan olish, hamda 9031 “Qurilish ishlari bo‘yicha daromad” hisobini alohida yuritish orqali samarali joriy etilishi mumkinligi isbotlandi.

NASRIDDINOV BAHODIR	QURILISH KORXONALARIDA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	422
РАХИМОВА ГУЗАЛБЕГИМ МУРОДОВНА	МЕТОДИКА АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ	425
ОБИД МАМАЮНУСОВИЧ ПАРДАЕВ	ЎЗБЕКИСТОНДА ҚАМБАҒАЛЛИКНИ АНИҚЛАШНИНГ КЎП ЎЛЧОВЛИ ЯНГИ ИНДИКАТОРЛАРИ	427
NAVRUZOVA FAROG‘AT ABDIHAMID QIZI	AHOLI DAROMDLARINI FISKAL MEXANIZMLAR VOSITASIDA TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY MASALALARI	431